

РОЛЬ ТЕАТРУ В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ НА ЗАКАРПАТТІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Передовсім: що таке «українська національна ідея»? Аби дати визначення формули «українська національна ідея», потрібно насамперед розкрити значення терміна «ідея», якій, крім чисто філософського змісту, що витікає з учення давньогрецького філософа Платона про світ ідей, означає також «намір», «план», «бажання», «змагання до чогось», «воля до чогось», «мрія про щось» і, за словами Івана Франка у статті «Поza межами можливого», є «синтезою бажань, потреб і змагань» до «національної самостійности», тобто до власної незалежної держави.

Звідси українська національна ідея - це споконвічна мрія багатьох поколінь українського народу та його великих провідників від Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Павла Полуботка до Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша і далі до Івана Франка, Лесі Українки, Миколи Міхновського, Михайла Грушевського, Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Ярослава Стецька, Степана Бандери та численної когорти представників національно-патріотичних сил другої половини ХХ століття і незборима воля до побудови Української Самостійної Соборної Держави - національної, суверенної, вільної, демократичної і правової саме Української Держави, в якій повинно бути зrealізоване природне прагнення українців до рівноправного з іншими народами європейської та світової співдружності життя і яка має характеризуватися національно свідомою, патріотично налаштованою українською владою, що строго дотримується Конституції України й українських законів, а також неухильно утверджує і розвиває українські національні пріоритети в політиці, економіці, збройних силах, шкільництві, науці, літературі, мистецтві, церкві тощо з домінантою в усіх сферах життя і діяльності - українською державною мовою як основою творення української національної культури і духовності та кардинальною ознакою української нації та Української національної Держави.

Українська національна ідея як реальне втілення української державності - це влада, армія, міліція, судівництво, заклади культури і мистецтва з відповідними фаховими кадрами, релігійні установи зі служителями культу, засоби масової інформації з їх творчим і технічним персоналом тощо. Іншими словами - це цілий комплекс установ політичного, економічного, культурного і духовного характеру з розгалуженою системою управління ними. В національній державі цементавальним началом повинно служити те, що наша творча еліта

(наприклад, Пантелеймон Куліш) називають «духом нації», що передається з покоління до покоління в народних традиціях та в рідному слові, являючи собою органічне поєднання психофізичних, духовних і моральних складників, які прийнято називати ментальністю саме даної нації. Отже, головним змістом формули «українська національна ідея» є ідея побудови Української Держави!

Як утверджував цю ідею український театр на Закарпатті впродовж майже вісімдесятих років?

Відповідаючи на поставлене запитання, слід, очевидно, починати з липня 1920 року, коли до Ужгорода приїхала 18-особова частина Української республіканської капели Олександра Кошиця під символічною назвою «Кобзар» (художній керівник - Роман Кирчів, диригент - Михайло Рошаківський).

Унаслідок кількомісячної праці товариства «Кобзар» на Закарпатті в час національного пробудження й відродження національної свідомості українців краю вдалося зреалізувати в Ужгороді два далекосяжні плани - zorganizувати хорові колективи і заснувати перший український професійний театр - «Руський театр товариства «Просвіта».

Драматично-хорове товариство «Кобзар» продовжувало на Закарпатті ті традиції, які Українська республіканська капела утверджувала на теренах Західної Європи, і своєю пісенною творчістю пропагувало ідеї української державної незалежності.

Які пісні складали репертуар музично-драматичного товариства «Кобзар»? Очевидно, ті, які виконувала Українська республіканська капела у час гастрольної подорожі по Європі, а згодом хорові колективи Закарпаття під диригентурою Олексія Приходька в Ужгороді, Івана Трухлого в Мукачеві та їхніх учнів у багатьох містечках і селах краю. Це пісні Миколи Лисенка, Миколи Леонтовича, Кирила Стеценка, Олександра Кошиця, Анатолія Вахнянина, Станіслава Людкевича та ряду інших видатних українських композиторів. Але завжди на першому місці і в містах Західної Європи, і на рідній землі Закарпаття стояв український національний гімн «Ще не вмерла Україна» Павла Чубинського з музикою Миколи Вербицького та прирівняна до гімну пісня «Не пора, не пора...» Дмитра Сочинського на слова Івана Франка.¹

Із 20 вересня по 16 жовтня товариство «Кобзар» перебувало на гастрольях по Словаччині, де отримало захоплену оцінку преси. Серед виступів «Кобзаря» був виступ у Кошицях перед січовими стрільцями. «В Кошицях, - сповіщає газета «Руська Нива» від 21 жовтня 1920 року у статті «Концертна подорож української капели по Словаччині», - співали безплатно для січових стрільців. Се воляки з Галичини, котрі зі сльозами в очах слухали рідні пісні і трьома китицями квітів дякували за спів».

Якщо в українського січового стрільства виступи «Кобзаря» викликали сльози туті за Україною, то у словацьких слухачів - подив і захоплення

мистецтвом співаків невідомого їм на ті часи українського народу. У словах словацьких слухачів - «Ми досі не чули про Україну і не звали її, а тепер будемо всім розказувати про неї»² - відчувасмо продовження товариством «Кобзар» тієї самої місії, яка стояла перед усією Українською республіканською капелою в час її поїздки по Європі - бути амбасадором пісенної України.

Після тріумфальної поїздки по Словаччині музично-драматичне товариство «Кобзар» продовжувало свої концерти на Закарпатті, і ці концерти часто мали яскраво виражене політичне забарвлення. Так, «старанням українців, які перебувають в Ужгороді, - пише газета «Руська Нива» від 4 листопада 1920 року, - відбулася 1 листопада (падолиста) служба Божа з панахидою в катедральній (владичій) церкві в Ужгороді за поляглих за волю України. Вечер в 7 часів в залі жупанату був у пам'ять померлих концерт, де всі співаки, співачки і пан Біличенко, що художньо прочитав 3 українські патріотичні стіхи, появились у чорних, жалобних одягах. На службі Божій і на концерті співало тов. «Кобзар» (бувши українська капела). Спів був величавий і чарівний. По концерті із уст притомних українських вояків задунав гімн «Ще не вмерла Україна» і «Не пора, не пора...», що всі українці одушевлено співали».

Але перейдемо до театру!

«Про українську культуру на Закарпатті, - писав Василь Гренджа-Донський, - можна говорити, почавши від дня 9-го травня 1920 року, коли засновано «Просвіту», яка мала розпочати широку культурно-освітню діяльність».³

Уже 11 травня відбулося засідання тільки що обраного Головного відділу товариства «Просвіта», на якому було утворено дев'ять комісій, у тому числі дві - «аматорський драматичний гурток» і «театральна комісія» - безпосередньо стосувалися театральної справи.

Якщо ідея заснування в Ужгороді українського професійного театру зародилася в керівництва «Просвіти», то без участі артистів товариства «Кобзар» вона навряд чи могла б бути втілена в життя.

15 січня 1921 року виставою «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» за п'есою Михайла Старицького відкрилася одна з найяскравіших сторінок в історії українського національного пробудження в Закарпатському краї.

Чим примітна і про що говорила із глядачем вистава «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»? Написана на основі легенди про народну поетесу Марусю Чурай (Шурай) у побутовому плані, п'еса «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» підсвідомо будила у глядача не лише погорду до винновців трагедії, але й гордість за її пісенну спадщину, яка переходила з покоління в покоління, досягнувши апогею в історичному романі у віршах Лили Костенко «Маруса Чурай».

Звичайно, національну свідомість закарпатських русинів-українців будили такі твори української класичної драматургії, поставлені на сцені

вже у першому театральному сезоні 1921 року, як «Наймичка» і «Безталанна» Івана Тобілевича, «Невольник» Марка Кропивницького, «Повернувся із Сибіру» і «Лісова квітка» Любові Яновської, «Украдене щастя» Івана Франка та інші, хоч усі вони переважали своїм побутовізмом та етнографізмом у кращому значенні цих слів. Усе це мало відношення до утвердження якщо не безпосередньої української національної ідеї як ідеї української незалежної державності, то, принаймні, до хоч би того, що ми називаємо «українським національним духом», українською національною свідомістю.⁵

Ідея української окремішності й державної незалежності виразніше звучала на сцені «Руського театру товариства «Просвіта» в Ужгороді з приходом на Закарпаття знаменитого українського театального діяча Миколи Садовського, який пробув на посаді директора і головного режисера «Руського театру товариства «Просвіта» два сезони - від серпня 1921 по серпень 1923 років.

Серед вистав за режисурою Миколи Садовського в «Руському театрі товариства «Просвіта», які утверджували ідею української незалежності й державної самостійності, слід назвати «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського, «У Гайхан-бея» Володимира Самійленка, «Назар Стодоля» Тараса Шевченка, «Боярня» Лесі Українки, «Бондарівна» і «Гайдзя» Івана Карпенка-Карого, «Тарас Бульба» і «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького, «Гетьман Дорошенко» Людмили Старицької-Черняхівської та інші.

Уже сам цей перелік вистав «Руського театру товариства «Просвіта» є свідченням домінуючого значення в репертуарі вистав на українську історичну тематику. Варто відзначити й те, що три із названих вистав - «Запорожець за Дунаєм», «Бондарівна» і «Боярня» - були показані на гастролях у Празі в червні 1922 року.

Названі вище вистави «Богдан Хмельницький» і «Гетьман Дорошенко» були безпосередньо присвячені 5-й річниці проголошення самостійності України Четвертим універсалом Центральної Ради. «З нагоди 5-ої річниці самостійності України, - відзначає Юрій Шеретій у праці «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року» - театр дав 3 лютого свою 11-ту виставу, що складалася з четвертої дії історичної драми М.Старицького «Богдан Хмельницький» та третьої дії історичної драми Л.Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко». Перед виставою була святочна промова актора М.Певного, а в перерві О.Дівнич виконала дві українські пісні (між ними історичну пісню про Нечая)»⁶.

Традиції театру Миколи Садовського в наступні сезони продовжували такі видатні режисери українських театрів на Закарпатті, як Олександр Загаров («Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського, «Ясні зорі» Б.Грінченка, «Гайдамаки» Т.Шевченка за інсценізацією Леся Курбаса та інші), Ярослав Барнич («Маруся Богуславка» М.Старицького, «Катерина»

М.Аркаса-батька, «Хмара» О.Суходольського та інші), Микола Певний («Запорожець за Дунаєм» А.Гулака-Артемовського, «Вечорниці» П.Ніщинського та інші), Федір Базилевич («Маруся Богуславка» М.Старицького, «Про що тирса шелестіла» С.Черкасенка з музикою К.Стеценка, «Запорозький скарб» К.Ванченка та інші) і Микола Аркасин («Сотня Мочаренка» В.Гренджі-Донського, «Наталка Полтавка» І.Котляревського, «Отаман Хмара» Ю.Горліс-Горського, «Богдан Хмельницький» М.Старицького, «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського та інші).

На окрему розмову заслуговує тут діяльність братів Юрія та Євгена Шеретій як організаторів драматичних аматорських колективів «Верховина» та «Веселка», а також українського професійного театру «Нова сцена» в Хусті, який відкрив свій театральний сезон 26 листопада 1938 року виставою «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського у присутності представників уряду на чолі з прем'єром доктором Августином Волошином.

З інших вистав Українського театру «Нова Сцена», які служили утвердженню у глядачів української національної ідеї слід назвати «Запорозький скарб» К.Ванченка, «Над Дніпром» Олександра Олеса, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М.Старицького, «Часи минають» Юрія Шеретія та інші.

Грандіозною за творчим задумом режисерів, балетмейстерів та художників-декораторів мала бути вистава «Гайдамаки» Тараса Шевченка за інсценізацією Володимира Лівовицького. 13 березня 1939 року в залі Слов'янського Дому в Хусті відбулася генеральна репетиція цієї вистави, але, на жаль, через відомі політичні події в Карпатській Україні «Гайдамаки» на сцену не вийшли.

«14.ІІІ проголошено самостійну Карпатську Україну, як суверенну державу, бо Словаччина відірвалася від ЧСР. Нагло був скликаний І-ий Соїм Карпатської України на 15.ІІІ.1939 до Хусту, але без святочних вистав. Соїм зафіксував волю народу не піддатися окупантам. Внесено перші закони держави, іменовано уряд, послі вибрани І-го президента Карпатської України, кол. прем'єра д-ра А.Волошина. Соїм відкинув капітуляцію перед Угорщиною. 15 січня 1939 р. сніг покривав кров на брукках карпато-української столиці.»⁷

Карпато-українська держава була потоплена в крові її краєвих синів і дочок, але ідея незалежної державності продовжувала захоплювати передових людей краю й надалі. Русини-українці Закарпаття чекали на допомогу зі Сходу, не сподіваючись, що так зване визволення Закарпаття Радянською Армією не набагато відрізнятиметься від гортійської окупації. Майже пів століття ставити питання про українську національну ідею як ідею незалежної державності вважалося кримінальним злочином. І все ж ідея утвердження українства певною мірою знаходила в театрі свою

реалізацію.

Першим у післявоєнні роки будив національну свідомість закарпатців Запорізький український музично-драматичний театр імені М.Щорса, який перебував на гастролях у нашому краї від липня 1945 по квітень 1947 року. Під керівництвом головного режисера народного артиста України Володимира Магара. Звичайно, небезпечно було в тоталітарну добу звертатися до української історичної тематики і запорізькі артисти виносили на сцену насамперед п'єси на побутову тематику - «Наталка Полтавка» І.Котляревського, «Дай серцю волю, заведе в неволю» М.Кропивницького, «Циганка Аза» і «Райська ніч» (за М.Гоголем) М.Старицького, «Украдене щастя» Івана Франка, «Безталанна» І.Карпенка-Карого та інші. Була серед вистав Запорізького театру вистава «Назар Стодоля» Т.Шевченка, яка відтворювала стосунки козацьких часів і будила у глядача національну свідомість.¹

У листопаді 1946 року почав свою мистецьку діяльність Закарпатський обласний український музично-драматичний театр. Будучи залежним від ідеологічних догматів комуністичного режиму, Закарпатський український театр за свою понад п'ятдесятилітню історію все ж зумів провести велику роботу по утвердженню у глядача української національної ідеї виставами «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемівського, «Паливода XVIII століття» І.Карпенка-Карого, «Маруся Богуславка» М.Старицького, «Замулені джерела» М.Кропивницького, «Де тирса шуміла» А.Шияна, «Боярня» Лесі Українки, «Потомки запорожців» О.Довженка, «Маруся Чурай» Л.Костенко, «Ніч на полонині» Олександра Олеся, «Князь Лаборець» Ю.Бачі та іншими.

На жаль, ці плідні у справі піднесення національної свідомості українців Закарпаття, деколонізації й дерусифікації України та консолідації національно-патріотичних сил на основі української національної ідеї традиції в останні роки Закарпатський театр поступово став замінити ніби то новими пошуками модерної драматургії і манери театральної її реалізації. На кін все частіше стали виходити такі позбавлені політичної, художньо-естетичної і моральної цінності твори, як «Жіночі пристрасті» Г.Аронова, «Сексуальні ігри під чорним сонцем» В.Шершуна, «Куплю вашого чоловіка за бакси» М.Задорнова і своєрідний апогей моральної низькості й естетичного несмаку - "...Нічні трудівниці паризьких тротуарів" французького драматурга Алена Рейне-Фуртона.

Цілком можливо, що така своєрідна ситуація в репертуарній політиці нашого театру - не вина його, а біда. Загальне зубожіння народу, брак фінансів у закладах культури і відсутність належної уваги до українського театру з боку влади змушують театри шукати виходу з важкої ситуації, беручи до постановки так звані «касові» п'єси і мало думаючи про їх ідейно-естетичну вартість.

На наш погляд, вопри всю складність фінансової й економічної ситуації,

головним завданням театру в час побудови української національної держави повинно стати звернення до п'єс на українську національну тематику з великим зарядом патріотизму й моральності, утвердження на сцені і пропаганда закладеної в цих п'єсах української національної ідеї, служіння справі відродження української національної свідомості й героїчного «духу нації», очищення української державної мови від намулу «язиччя» і «суржику» як принизливих ознак «малоросійства» і меншовартості українців.

1. І. Див.: Йосип Баглай. Держава Україна чи Українська національна держава? // Срібна Земля. - 1995. - 11 листопада. Він же: Українська національна ідея між Четвертим Універсалом та Актом проголошення незалежності України // Науково-практичний збірник "Правознавство", Ужгород. - 1997. - С. 3-11. Він же: Українська національна ідея. Спроба визначення // Срібна Земля. - 1997. - 30 серпня. Він же: Споконвічна мрія поколінь // Шлях перемоги. - 1998. - 21 січня. Він же: Українська національна ідея: два аспекти визначення // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, Науковий і Літературний місячник. - Кн. 3(612). - Березень, 1999. - С. 272-273.

2. Див.: Д-р Олександр Пеленський. Світова концертна подорож Української Республіканської Капелі. Спомин учасника. - Львів, 1933. - С. 140-142; XV Звіт Державної Торговельної академії в Мукачеві за шкільний рік 1936-1937 подає Августин Штефан, директор. - Мукачєво. - 1937. - С. 29-33; Руська Ніша. - 1920. - 4 новембра.

3. Д-р Олександр Пеленський. Світова концертна подорож... - С. 145.

4. 4. Василь Гренджа-Донський. Українська культура на Закарпатті на початку цього століття і за першої Чехословаччини // Твори Василя Гренджа-Донського. - Т. IX. Публіцистика. - Вашингтон. - 1969. - С. 397.

5. Див.: Баглай Й.О. Роль театрального мистецтва у піднесенні національної свідомості українців Закарпаття в 20-30-х роках // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня - 1 вересня 1991 р.). - Ужгород. - 1993. - С. 13-19.

6. Юрій Шеретій. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. - Нью-Йорк - Париж - Сідней - Торонто - Пряхів - Львів. - 1993. - С. 98.

7. Там само. - С. 322.

8. Див.: Й.Баглай. На світанку нової доби // Закарпатська правда. - 1986. - 24 серпня.

9. Див. докладніше: Василь Руснак. Театр Срібної Землі. - Ужгород. - 1996. - С. 21 і наст.